

УДК [94+069+930.253](477)

М. Ю. ШЕВЧЕНКО, В. А. ГЕДЗ*

**НІМЕЦЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ:
ЕКСПОЗИЦІЙНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ
(за матеріалами фондів Меморіального комплексу “Національний
музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”)**

Аналізуються джерела особового походження з фондів Меморіального комплексу, які розповідають про окупаційний режим на теренах України.

Ключові слова: Меморіальний комплекс “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”; джерела особового походження; мемуари; спогади; щоденники; листи; окупаційний режим.

Культурологічний потенціал сучасного суспільства настільки потужний і багатовимірний, що вимагає від особистості не простої енциклопедичності, а й актуалізації смислової складової феномена минулості та сучасності для орієнтації в інформаційному просторі, наповненому як важливою, так і менш цінною інформацією¹. Особливу роль у цьому процесі відіграють музеї як інституції, що акумулюють вартості цивілізаційного розвитку й мають можливості напрацювання інноваційних методик передачі історичних цінностей. Ця теза пролунала ще у 2001 р. на ХІХ конференції Міжнародної ради музеїв (ІСОМ), яка відбулася в Барселоні (Іспанія). Модернізація експозицій, котра здебільшого асоціюється з осучасненим дизайном та використанням новітніх технологій, не має обмежуватися ними. Необхідні перш за все сучасні підходи до музейної інтерпретації історії. Саме у пошуках людської особистості можуть “ожити”, стати цікавими для відвідувачів історичні музейні експозиції². Це в першу чергу стосується експозицій воєнно-історичного профілю.

Науковці Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” працюють у цьому напрямку з середини 90-х років минулого століття. Як головна експозиція музею, так, практично, кожна тематична виставка, створена в Меморіалі, мають за мету показати людину на війні, передати її власні відчуття,

---

* *Шевченко Марина Юрївна* – заслужений працівник культури України, завідувач науково-експозиційного відділу Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”;

Гедз Віталій Анатолійович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-експозиційного відділу Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

динаміку їхніх змін тощо. Цілком зрозуміло, що це в музеї досягається комплексно, із залученням різних музейних джерел шляхом їхнього об'єднання в образно-тематичні композиції та створення для них відповідного “музейного простору”.

Про письмові джерела періоду Другої світової війни нині написано багато. Проте вони розглядаються досить односторонньо. У радянські часи чи не найголовнішим видом письмового джерела були донесення і матеріали політorganів. Безперечно, вони висвітлюють численні факти героїзму, дають багатий матеріал для характеристики подвигу, але у той же час мало повідомляють про особисте життя людей того періоду, їхні переживання, роздуми, настрої. Відтак, ми у своїй роботі намагатимемося детальніше розглянути іншу групу – джерела особового походження: мемуари, спогади, щоденники та листи.

Щодо них існує різноманітна література. Їхній високий науковий потенціал давно визнаний дослідниками. Як слушно зазначив російський джерелознавець Л. М. Пушкарьов, “для історика найважливішими є словесні джерела, адже саме слово виступає хранителем інтелекту”³. Отже, базовим елементом, репродуктивною формою соціальної пам'яті є документ – перший, що історично склався, засіб опосередкованого спілкування⁴.

І хоча як музейний предмет документ особового походження має низьку атрактивність – це зазвичай поживклий папірець листа або поштової картки, затертий блокнот чи записник не завжди з розбірливими текстами, що на перший погляд не привертає уваги, але за грамотного музейного подання та розташування у просторі залу чи вітрини він може перетворитися на експонат, що не лише інформує, а й впливає на почуття, емоції, формує світогляд відвідувача. Джерело особового походження, що стало музейним експонатом, сприяє відтворенню, реконструкції суб'єктивної реальності, яка складала зміст свідомості людей періоду війни, стиль і характер ставлення цих людей до життя і смерті, до війни загалом, визначала їхню самосутність.

Листи, щоденники, інші джерела особового походження, що висвітлюють психологію особистості зсередини, мають велике значення у відтворенні, за визначенням дослідниці О. С. Сенявської, “живого образу людини” в його неповторній індивідуальності, дають змогу відчувати атмосферу епохи, психологічний фон подій, відкрити внутрішній світ своїх творців, зробити вивчення подій минулого живим, емоційним⁵.

Ці джерела мають однозначно суб'єктивний характер, проте саме суб'єктивність є необхідною, а іноді єдиною їхньою якістю, що сприяє успішному вирішенню завдань, пов'язаних із відтворенням атмосфери історичної епохи, її психологічного фону, менталітету великих і малих соціальних груп⁶.

Саме суб'єктивна складова історичного процесу, спосіб мислення і відчуття, притаманні людям певної соціальної та культурної спільноти, – зазначав один із найвідоміших представників школи історичної та культурної антропології А. Я. Гуревич, – впливає на об'єктивний процес їхньої історії⁷.

Найважливішими та найінформативнішими з усіх джерел особового походження, на думку багатьох дослідників, є особисті листи*. Інтимний характер епістолярію дає можливість історичному збагнути найпотаємніші поривання людської душі, зрозуміти справжнє ставлення до події, використовувати ці документи як джерела, що заслуговують на довіру, незважаючи на їхню суб'єктивність. Як це не дивно звучить, але вона не впливає на достовірність, навпаки – саме суб'єктивність епістол перетворюється з недоліка на перевагу серед інших документів особового походження.

Джерелознавчий аналіз листів періоду війни активно здійснюється дослідниками впродовж усього післявоєнного періоду⁸. Різноманітною є також і класифікація епістолярного масиву, проте багато дослідників поділяють думку Л. М. Пушкарьова про те, що листи дають змогу розкрити ментальність людини ніби зсередини, виявити “людський зміст соціальної культури”⁹.

Найбільш відкритими серед документалістики особового походження є щоденники, що комбінують хронікальність подій, особисті роздуми та своєрідну сповідь людини. Щоденникові записи передають подих часу, ауру особистості людини-літописця. Проте навіть у щоденниках (яких, на відміну від листів, не торкалася рука урядового цензора) присутній елемент “самоцензури”. Мабуть, давалися взнаки не лише воєнні умови, а попередні роки тотального страху та підозри. До того ж, на фронті щоденники велися вкрай рідко.

Окрім листів і щоденників, у музейній практиці широко використовуються різного роду записки, нотатки та інші джерела особового походження, що також мають інформативний потенціал.

Формуючи колекції, зокрема збірку джерел особового походження, музей не лише зберігає документи, а насамперед береже соціальну пам'ять, що міститься у цих джерелах. Водночас музей формує історичну свідомість, оскільки його експозиції, фотодокументальні виставки й науково-педагогічні та культурно-просвітні програми, що здійснюються на їхній основі, не лише відтворюють минуле, реконструюють історичні образи, а й моделюють процеси, які відбуваються в суспільстві.

Однак самі по собі джерела особового походження в експозиції можуть “мовчати”, музею для інтерпретації фактів потрібен погляд фахівця, грамотно створений “музейний простір”. Лише тоді вони зможуть

---

* Йдеться саме про особисті, а не діловодні листи.

відтворити минулі події, побачені очима конкретної людини, записані її словами, відчуті її душею і серцем.

У 1943 році І. Г. Еренбург писав, що війна не схожа на її описання: вона і простіша, і складніша. Її відчують, але не завжди розуміють її учасники. Її розуміють, але не відчують пізніші дослідники¹⁰.

Джерела особового походження використані в експозиції Меморіального комплексу практично в усіх залах для розкриття різноманітних тем, в тому числі проблем і явищ, пов'язаних із періодом окупації України нацистами. На жаль, листів із території окупованої України у фондах музею немає, а тому джерела особового походження представлені головним чином щоденниками та записками. Слід також відзначити своєрідне художнє оформлення залів, у яких експонуються матеріали про окупаційний режим нацистів. Таких залів – два, і якщо в одному показано злочинні цілі окупаційного режиму стосовно всіх окупованих країн, то в другому – конкретне втілення окупаційної політики в Україні. Обидва зали оперезані колючим дротом, перший ще й затемнений, в обох зібрано фотодокументи, які свідчать про злочини окупантів, в обох акцентними є такі незвичайні експонати, як знаряддя страти – гільйотина та кістодробарка – машина для переробки людських кісток на органічні добрива. Зрозуміло, що на тлі таких унікальних музейних предметів будь-який документ буде сприйматися відвідувачем українською емоційно.

Тому більшість джерел особового походження розташовані у вітринах традиційно. Можливо, єдиним винятком є щоденник в'язня В. Є. Галяпи¹¹. Щоденник хоча й вміщений у вітрині, але розібраний на окремі сторінки, що ніби зачепилися за колючий дріт. Володимир Єлізарович Галяпа у серпні 1941 р. добровольцем вступив до Червоної армії – рядовий трофейно-санітарної команди 667-го стрілецького полку 218-ї стрілецької дивізії 18-ї армії. 6 жовтня потрапив до німецького полону, але того ж дня йому пощастило втекти. Постійно перебуваючи у ворожому оточенні, він зумів дійти до родичів на Житомирщину, а на початку 1942 р. перебрався до Києва, де жили його мати і сестра. У травні 1942 р. В. Галяпа потрапив під облогу на Галицькому ринку/Св-базі (нині площа Перемоги) та був вивезений на примусові роботи до Німеччини. Він став одним із організаторів групової втечі з робочого табору “Бренкер і Ко” у Лейпцигу. Однак спроба виявилася невдалою, і його разом з іншими за рішенням гестапо відправили до концтабору “Бухенвальд”. З 13 червня 1942 р. – № 5424 – політичний в'язень з України (таку характеристику отримав за два тижні до того в лейпцизькому гестапо, справу про його “неблагонадійність” було заведено ще в робочому таборі). У Бухенвальді перебував у різних бараках (31, 29, 44, 20-му транспортному), з кінця липня 1942 р. і до кінця жовтня 1944 р. працював у майстернях підприємства військового спорядження “ДАВ”.

Згодом – у транспортному блоці, звідки його могли в будь-який момент відправити в робочі зовнішні команди, але завдяки товаришам-підпільникам залишався тут до самого моменту самовизволення в'язнів. Усі події, що відбувалися в таборі напередодні та після 10 квітня 1945 р., він описав у своєму щоденнику. Про 11 квітня 1945 р. – день визволення Бухенвальду – В. Є. Галяпа занотував: “Тривога, наближається “противник”. Усіх загнали до блоків. Ще ніхто нічого не знає, але всі радіють. По радіо оголосили, щоб есесівці виходили з табору”¹².

Важливе значення для відображення життя в окупованому Києві мають щоденникові записи киян. У експозиції Меморіалу представлені сторінки зі щоденника І. О. Хорошунової. Під час окупації Києва Ірина Олександрівна була утримувачкою конспіративної квартири міської підпільної антифашистської групи під керівництвом М.А. Матеюка на Андріївському узвозі, буд. 34, кв. 7. За її участь в антифашистському русі Опору у березні 1943 р. у Бабиному Яру була знищена вся родина Ірини: Хорошунова Тетяна Олександрівна (1918 р. н.), сестра, Катериненко Степан Іванович (1916 р. н.), чоловік сестри; Шурочка (1940 р. н.) – їх донька, Милорадова Ольга Олександрівна (1890 р. н.) – сестра матері. За Іриною Хорошуною також тричі приходило гестапо, але їй пощастило unikнути арешту і переховатися у своїх добрих знайомих і сусідів. З жовтня 1941 р. до вересня 1943 р. Ірина працювала у Центральній бібліотеці, відкритій окупантами на базі бібліотеки АН УРСР на бульварі Шевченка, 14, де разом з іншими співробітниками намагалася врятувати книжкові фонди від остаточного пограбування (було вивезено до Німеччини близько 500 ящиків із книжками) та знищення. Праця у бібліотеці звільняла від примусового вивезення на роботу до Німеччини. У вересні 1943 р. бібліотека була закрита і всі співробітники, в тому числі й Ірина, були “евакуйовані” до Кам’янця-Подільського. Лише у квітні 1944 р. Хорошунова повернулася знову у рідне місто. У повоєнний час до виходу на пенсію у 1993 р. Ірина Хорошунова працювала на комбінаті монументально-декоративного мистецтва, виконувала замовлення музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

У період окупації Києва Ірина Хорошунова вела щоденник з 25 червня 1941р. до квітня 1944 р., в якому розповіла про життя киян в окупованому місті. Окремі розділи цього щоденника зберігаються у фондах музею. Зокрема, записи про Бабин Яр від 30 вересня 1941 р.: “...Ми все ще не знаємо, що зробили з євреями. Страшні чутки доносяться з Лук’янівського кладовища. Але до цих пір неможливо їм вірити. Кажуть, що євреїв розстрілюють. Ті, хто проводжав їх до пункту, куди було наказано з’явитися, бачили, що всі євреї проходять крізь стрій німецьких солдатів, кидають всі речі, а їх самих женуть німці далі...”¹³.

Великий масив джерел особового походження, зокрема листів та поштових листівок, висвітлюють трагедію примусових робітників – понад 2 млн юнаків і дівчат, вивезених з різних земель України на роботу до Німеччини та окупованих нею країн. Ці джерела представлені як у складі персональних експозиційних комплексів, так і окремо, у вигляді тематичної колекції, що розміщена в горизонтальній вітрині, в центрі якої – нагрудний знак “Ост”.

Стандартні поштові листівки дають уявлення про географію, звідки було вивезено молодь. Щодо змісту епістолярій, вони в основному містять вітання численних родичів та стислі повідомлення про своє життя. Зазначимо, що нацистська цензура була нещадною до негативних повідомлень, тому остарбайтери відшукували різні можливості для того, щоб сповістити правдиву інформацію про себе.

Нерідко траплялося так, що лист надісланий з каторги додому був останнім у житті... Так, Віра Третяк після вивезення на примусові роботи працювала на фабриці Ліпштадт різноробочою. Написала листа рідним про своє перебування у гітлерівській Німеччині та передала його подругою Марією Хондич: “... Дощ, вітер... ідеш в колодках, ноги мокрі, а зверху тулупчик, зелений, казенний, промоклий наскрізь та прилиплий до голого тіла...”¹⁴. А у 1945 р. у неї було виявлено важке захворювання на туберкульоз, який продовжував швидко прогресувати. Відправлена до концтабору, де і померла напередодні Дня Перемоги.

Коли ми говоримо про джерела особового походження, то зазвичай маємо на увазі рукопис на папері, проте фонд примусових робітників містить незвичайний лист-послання на черепиці. Українка Олена Мудрук, що була вивезена на примусові роботи з Житомирщини та працювала на заводі, де виготовляли черепицю, на незатверділому листі черепиці чимось гострим написала вісточку про себе¹⁵. Це джерело експонується в музеї впродовж багатьох десятиріч і постійно привертає до себе увагу відвідувачів як беззаперечне свідчення важкої долі невольників Третього райху та злочинів нацистської влади. Про це знає сама авторка та члени її родини, які нині мешкають у Києві.

Одним із перших ешелонів до райху було вивезено Ганну Коломієць із Полтавщини. Разом з нею на примусові роботи змушена була їхати і сестра Марія з чоловіком. Ще раніше, в перші дні окупації, батька, колишнього голову колгоспу, гітлерівці розстріляли як комуніста. У Німеччині Ганні пощастило, вона потрапила до родини Йоханеса Бренделя з м. Інгельхайм. У родині Бренделів було п'ятеро дітей; найстарший Ерік загинув влітку 1943 р. на Кубані, найменшій дитині на цей час виповнився лише рік. Саме виховання та догляд за дітьми належали до кола обов'язків Ганни. Родина була дружньою, її не ображали, поважали й жаліли. Українська дівчина так припала до душі Бренделям, що господар навіть пропонував їй залишитися після війни: “ми тобі тут

знайдемо нареченого і віддамо заміж”. У важкий час справжнім другом і помічником для неї став 12-літній Тео. Він супроводив її у прогулянках містом, вчив їздити на велосипеді. Вже через багато років по війні до Ганни Йосипівни надійшов лист, у якому повідомлялося, що її розшукує Тео Брендель із Німеччини. Два роки тривало листування, а згодом відбулася зустріч. У подарунок і на згадку про її перебування в їхній родині Тео Брендель привіз Ганні Йосипівні близько сотні листів, які вона отримувала у Німеччині від своїх рідних та односельчан. Понад 50 років ці листи зберігалися у німецькій сім’ї, весь цей час Брендель не полишала надії розшукати “няню Анну”, як її називали діти. У експозиції залу представлено лист від подруги Каті з віршем “Журба матері за дочкою”¹⁶.

Серед експонатів музею чільне місце посідають матеріали про жахливу долю радянських військовополонених. Нехтуючи міжнародними угодами та конвенціями щодо військовополонених, керівники німецького району опрацювали власні “правила” поводження з військовополоненими. За даними джерел, у роки війни німці взяли у полон близько 6,2 млн радянських військових. Створивши жахливі умови для їхнього існування, нацистські спецслужби в різні способи на середину 1944 р. знищили понад 4,3 млн військовополонених, у тому числі 1,8 млн на окупованій території України¹⁷.

Немає сумнівів: важкі спогади про полон залишалися у людей до кінця життя. Часом потрібне було не одне десятиліття, щоб колишній в’язень починав привселюдно згадувати про свої поневіряння у гітлерівських таборах.

Мало кому відомо, що класик сучасної української літератури Олесь Терентійович Гончар свого часу пройшов через Холодногірську в’язницю в Харкові. Війна для нього розпочалася влітку 1941 р. У складі студентського батальйону Харківського державного університету учасник оборонних боїв на Україні. Як учасник Барвінківсько-Лозовської операції, погано продуманої військовим командуванням, у червні 1942 р. пораненим потрапив до полону. Працював у робочих таборах Кобиляцького району на Полтавщині, брав участь у місцевому підпіллі.

У ході наступальних дій Червоної армії у вересні 1943 р. був визволений. Мобілізований армійським військкоматом. З жовтня 1943 р. до липня 1944 р. – хімінструктор 76-ї окремої роти хімічного захисту 72-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту. Визволяв Україну, брав участь у боях на Правобережжі та в Кіровограді. З липня 1944 р. до листопада 1945 р. – старший сержант, командир мінометної обслуги 222-го гвардійського стрілецького полку 72-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту. Пройшов з боями через Румунію, Угорщину, Австрію, Чехословаччину. Серед численних фронтових буднів майбут-

нього класика літератури були криваві бої за висоту 358,1 під Яссами (19–22 серпня 1944 р.), за участь у яких Олесь Гончар був представлений до ордена Слави III ст.; тижневі бої за невідому сопку в Угорщині, за річку Муреш (вересень 1944 р.), за м. Сечені на кордоні з Чехословаччиною, весняні баталії на річці Грон (Угорщина), лютий-березень 1945 р. Похід у Словаччину, квітневі бої в Угорщині, знову Чехословаччина. Повідомлення про Перемогу Олесь Гончар зустрів на марші в австрійському с. Лодениць. Після демобілізації у грудні 1945 року повернувся в Україну. Уникнути держперевірки йому допомогла характеристика, написана керівником місцевого сільського господарства, в якій ідеться про причетність О.Т. Гончара до партизанського руху. Його щоденникові записи за 1943–1944 рр. побачили світ у 2001 р. – вже після його смерті¹⁸, а музею були люб’язно надані дружиною письменника Валентиною Данилівною.

У них він згадує про полон: “Не можу забути як мене на станції в Білгороді німець ударив обривком вірьовки. Я обернувся й мовчки дивився на нього. У нього було обличчя не люте, очі не сердиті, спокійні. Він вдарив мене без ненависті, здається, а просто так, як погонич коня. І я зрозумів, що це в них прийнято, що це в них у крові, це не злочин, а просто треба для “нижчих людей...”¹⁹.

Ще перебуваючи за колючим дротом, постійно ризикуючи своїм життям, почав робити короткі нотатки Микола Федорович Бацула. Курсант Ленінградського військово-політичного училища, з перших днів війни – на Чорноморському флоті. Під час оборони Севастополя – політрук. Десять разів поранений, тричі – важко. Контужений, у полоні – з липня 1942 р. Пройшов по етапу: Куликове поле під Севастополем, Бахчисарай, тюрма у Сімферополі, табір під Миколаєвом. З вересня 1942 р. по березень 1945 р. – у концтаборі Бухенвальд (Німеччина). Перебуваючи у табірному лазареті, зробив записничок із клаптиків паперових відходів, якими був напханий матрац ліжка; металевий футляр-обкладинку виготовив на заводі “Густловверке”; записував недогризком олівця.

В експозиції представлено повідомлення про загибель М.Ф. Бацули, яке отримали його рідні в 1942 р., а у своєму саморобному щоденнику він так писав про цей період життя у полоні: “Сонце палить нестерпно. Рани ниють. Води ні краплини. Чотири доби нічого не їли. Не хотів. А тепер хотів би – так немає нічого. Мене буквально несуть на руках...”²⁰.

Пройшов по етапу через Дарницю та Керосинну і Федір Федорович Худяков. Інженер, у червні 1941 р. він став писарем кулеметного батальйону. Впродовж місяця, з 22 вересня по 22 жовтня 1941р., перебував у полоні. А в якому стані вийшла на “білий світ” ця людина! Про це він напише через піввіку: “Ми на волі. Скінчилися наші страждання. Я зовсім по-іншому подивився навколо і немов уперше побачив і небо,

і будинки, і дерева, на яких вже не було листя. І стадіон “Старт” через дорогу... І тут я помітив: руки мої тіпаються, і щоки, і все тіло. Присіли, посиділи, але треба було йти далі. Пішли повільно, підтримуючи одне одного. Найтяжче для мене було перетинати вулицю: обома руками брав ногу під коліно і ставив її на бортик тротуару...”²¹.

Своєрідним апогеєм у розкритті теми нацистського окупаційного режиму, свідченням звитяги та героїства червоноармійців-військово-полонених є три рукописні книги реєстрації померлих, що вели з ризиком для життя в’язні табору військовополонених “Грослазарет-301” у м. Славути Кам’янця-Подільської (нині Хмельницької) області. Табір функціонував з серпня 1941 р. до січня 1944 р. Через нього пройшло близько 150 тисяч поранених і хворих червоноармійців. Книги містять понад 20 тисяч прізвиськ військовополонених, закатованих нацистами. Щодо експозиційної подачі цих реліквійних експонатів, то, як уже зазначалося, загальне емоційне художнє оформлення залів дає можливість представити музейні предмети в експозиції просто і навіть лаконічно. Три книги, сторінки яких розліновані олівцем, а заповнені чорнилом, закріплені на чорному фоні²².

Перший запис у книгах від 5 грудня 1941 р., останній – 22 вересня 1943 р. У цей час підпільникам, мабуть, було не до записів. Під керівництвом військового лікаря Р. О. Лопухіна з червня по листопад 1943 р. 82 полонені рили підкоп. За зміну працювало до 20 осіб. З вересня у таборі розпочалися обшуки і перекопування території.

У споминах О.І. Чистякова про підкоп – найфантастичніші цифри здійсненого, якщо брати до уваги, що працювали напівголодні, недоліковані від хвороб і важких поранень полонені. 385 тонн ґрунту перенесли під землею на відстань 300 метрів! Підкоп мав 98 м довжини. А втекти 25 листопада 1943 р. змогли лише 13! Серед тих тринадцяти був і Р.О. Лопухін. Він вийшов на волю важко хворою людиною. Помер 1948 р.

В єдиному експозиційному блоці – і листи-відгуки до Меморіалу від синів та доньок, і реліквійні особисті матеріали їхніх батьків, що померли в Славуті. Історія не вмирає. Вона в нас самих. У результаті листування з рідними колишніх в’язнів “Грослазарету-301” стався дивовижний наочний зв’язок Часу, без якого неможлива справжня жива пам’ять нащадків. З 1993 р. на адресу нашого музею надійшло понад 100 листів-відгуків у зв’язку з публікаціями у місцевій пресі списків, згідно з даними “Книг померлих”.

У Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років накопичено багаторічний досвід застосування історико-антропологічного аналізу. Чіткість і продуманість, виваженість і образність, поєднані в методиці експозиційного показу джерел особового походження періоду війни, дають змогу зробити центром уваги Мемо-

ріального комплексу саме Людину. Нині багато дослідників визнають, що поряд з макроісторичними підходами до вивчення періоду Другої світової війни на належну увагу заслуговує також мікроісторична проблематика. У її розв'язанні писемні рукописні джерела є безцінними. Своєрідність та незаангажованість цих джерел полягає в тому, що події та факти реального життя відображені в них крізь призму сприйняття конкретної людини. Музейне втілення принципів військової антропології забезпечує додаткові напрями осягнення феномену воєнної доби, проте вимагає сучасних музеологічних методик у використанні різного типу джерел загалом та особового походження зокрема. Вони є носіями соціальної ретроспективної інформації, а за чіткого, образного розташування в музейному просторі, надовго закарбовуються в свідомості відвідувачів.

¹ *Гайсина Г. И.* Культурологический подход в теории и практике педагогического образования / Г. И. Гайсина. – М., 2002. – С. 132.

² *Скрипкина Л. И.* “За историзм нам еще предстоит побороться...” / Л. И. Скрипкина // Музей. – 2010. – № 10. – С. 5.

³ *Пушкарев Л. Н.* Словесные источники для изучения ментальности советского народа в годы Великой Отечественной войны / Л. Н. Пушкарев // Вопросы истории. – 2001. – № 4. – С. 127.

⁴ *Илизаров Б. С.* Архивный документ в свете представлений о социальной памяти // Археографический ежегодник за 1985 год / Б.С. Илизаров. – М.: Наука, 1986. – С. 47.

⁵ *Сенявская Е. С.* Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е. С. Сенявская. – М.: “Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН)”, 1999. – С. 18.

⁶ Там само. – С. 22.

⁷ *Гуревич А. Я.* Историческая наука и историческая антропология / А. Я. Гуревич // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С. 56.

⁸ *Бодиско В. Х.* Дневники и письма / В. Х. Бодиско // Профессионализм историка и идеологическая конъюнктура: проблемы источниковедения советской истории. – М., 1994. – С. 158–197; *Жучков Б. И.* Письма советских людей периода Великой Отечественной войны как исторический источник // История СССР. – № 4. – 1961. – С. 103–114; *Клейн Н. Л.* Письма – ценный источник // Советские архивы. – 1966. – № 4. – С. 101–102; *Кондратьев В. А.* О публикации писем советских людей периода Великой Отечественной войны // История СССР. – 1986. – № 6. – С. 96–105.

⁹ *Пушкарев Л. Н.* Словесные источники для изучения ментальности советского народа в годы Великой Отечественной войны / Л. Н. Пушкарев // Вопросы истории. – 2001. – № 4. – С. 132.

¹⁰ *Эренбург И.* Душа России // Публицистика периода Великой Отечественной войны и первых послевоенных лет / Сост. Ю.Н. Афанасьева. – М.; Сов. Россия, 1985. – С. 230.

¹¹ Фонди МКНМІВВВ. – КН-226418. – Д-39890.

¹² Фонди МКНМІВВВ. – КН-226418. – Д-39890.

¹³ МКНМІВВВ. – КН-77379. – Д-14973.

¹⁴ МКНМІВВВ. – КН-206087. – Д-32394.

¹⁵ МКНМІВВВ. – КН-24406. – РР-398.

¹⁶ МКНМІВВВ. – КН-207766/1-4. – Д-33366/1-4.

¹⁷ Політична історія України. XX ст.: У 6 т./ Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 4. – К.: Генеза, 2003. – С. 347.

¹⁸ Гончар О. Т. Катарсис. – К.: Укр. світ, 2000. – 136 с.

¹⁹ МКНМІВВВ. – КН-231205.

²⁰ МКНМІВВВ. – КН-215498. – Д-40532.

²¹ МКНМІВВВ. – КН-214716. – Д-24676.

²² МКНМІВВВ. – КН-60537-60539. – Д-12918-12920.

Анализируются источники личного происхождения из фондов Мемориального комплекса, которые рассказывают об оккупационном режиме на территории Украины.

Ключевые слова: Мемориальный комплекс “Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов”; источники личного происхождения; мемуары; воспоминания; дневники; письма; оккупационный режим.

The author analyses the documents of the personal origin from the collection of the National Memorial Complex, that tell about the occupation regime in Ukraine.

Key words: The Memorial Complex “National Museum of the History of the Great Patriotic War of 1941–1945”; the documents of personal origin; the memoirs; the diaries; the letters; the occupation regime.